

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Аналізується етнополітичний контекст розвитку культури в Україні, його регіональна складова та перспективи формування спільного культурно-символічного простору. Висвітлюється законодавче забезпечення збереження індивідуальної та колективної етнокультурної ідентичності, діяльність системи освіти, громадських організацій в цій сфері. Виокремлено конфліктний потенціал культурного життя, обґрунтовано подальші завдання політики мультикультуралізму.

Ключові слова: полікультурність, етнополітика, етнонаціональний склад населення, національні меншини, національно-культурні товариства, українська політична нація.

В умовах глобалізації прискорився процес культурних трансформацій, культурного взаємовізнання як на міжособистісному рівні, так і на груповому, на рівні дотику традиційних і сучасних масових національних культур. У світовій етнополітології та практиці етнополітичного життя відбувся перехід від політик «плавильного казана» чи побудови «нової спільноти радянських людей» до політики інтеграції зі збереженням особливостей культурної різноманітності, політики полікультурності, культурного плюралізму чи мультикультуралізму. Під мультикультуралізмом розуміють таку складову державної політики і практики, у тому числі інституціональної (законодавчої), яка спрямована на підтримку культурних, в нашому контексті етнонаціональних, спільнот заради збереження специфічних рис культурних надбань цих груп громадян. На практиці це означає фінансування відповідних програм щодо збереження культурної ідентичності, традиційних цінностей та створення адекватних правових норм у національному законодавстві.

Мультикультуралізм виступає як альтернатива культурному консерватизму, який зберігає домінування певної культури над іншими, допускаючи їхнє проникнення в публічну сферу, так і класичному лібералізму, що відстоює особисту свободу, рівність перед законом і відокремлення держави від церкви. За визначенням А. Куропятника, мультикультуралізм – це особлива форма інтегральної, ліберальної ідеології, завдяки якій поліетнічні, полікультурні суспільства реалізують стратегію соціальної згоди і стабільності на принципах рівноправного існування різноманітних форм культурного життя [1, с. 19]. Концепція мультикультуралізму виступає певним стандартом, якому не може відповідати жоден реально існуючий політичний режим. Європейські країни вже зіштовхнулися з проблемами впровадження політики мультикультуралізму, проблемами небажання чи неготовності іммігрантів інтегруватися в європейську цивілізацію. Зокрема, канцлер ФРН А. Меркель вимагала від тих, хто хоче стати частиною німецького суспільства, не тільки «дотримуватися наших законів, але й говорити нашою мовою» [2]. Метою даної статті є з'ясування такої актуальної і неоднозначної науково-прикладної проблеми, як етнополітичний контекст розвитку культури в Україні, його регіональна складова та перспективи формування спільного культурно-символічного простору.

В сучасній Україні відбувається складний пошук власного шляху розвитку етнополітичної сфери і простежуються дії як ліберального, так і консервативного напрямку. Відновлення державної незалежності України дало потужний поштовх національній та етнічній мобілізації як українців, так і неукраїнців. Вона засвідчила, що представники всіх етнічних груп України прагнуть до відродження власної етнічної специфіки: рідної мови, культури, духовності, традицій та звичаїв. Збереження населенням етнічних та етнографічних рис у багатьох випадках залежить, з одного боку, від характеру їхнього розселення (компактного чи розосередженого) та місця проживання (регіон, міська чи сільська місцевість), з другого – від моделі етнонаціональної політики, яку впроваджує держава. Реалізація етнонаціональної політики в Україні, починаючи з рубежу 1980–1990-х років, відбувалася у межах трансформації національних відносин радянських часів з вкрапленням елементів ліберально-полікультурної парадигми, спрямованої на гармонізацію взаємин титульного етносу з

представниками інших етносів, базованої на толерантному ставленні до етнічних груп чи окремих представників інших етносів, їхній активній участі в суспільно-політичному житті.

До вироблення етнокультурної політики, її законодавчої бази були залучені науковці НАН України, в тому числі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф.Кураса, представники громадських об'єднань національних меншин. Вона стала одним з пріоритетних напрямів державної діяльності, невіддільною складовою гуманітарної політики, спрямованої на формування національно-державницького патріотизму, відродження й розвиток культур усіх етнокомпонентів українського соціуму: етнічних українців, кримськотатарського народу та національних меншин. Відповідно до правових основ формування державної етнонаціональної політики України – Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, Декларації прав національностей України, Законів України «Про мови в УРСР», «Про національні меншини в Україні», «Основ Законодавства України про культуру», з урахуванням Рамкової конвенції про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин та ін. актів за роки незалежності було розроблено та реалізовано низку Програм підтримки діяльності та розвитку української культури, культур національних меншин на загальнодержавному та регіональних рівнях, у тому числі й за участю міжнародних організацій. В межах цих програм здійснювався і здійснюється цілий комплекс різноманітних заходів, спрямованих на задоволення духовних та культурно-освітніх потреб, забезпечення вільного етнокультурного розвитку, створення умов для гармонійного співіснування громадян України, незалежно від їхнього етнічного походження. Держава підтримує такі напрями діяльності, як розширення освіти рідною мовою, наукові дослідження проблем етнокультурного розвитку національних меншин, підготовка кадрів для соціально-просвітницької роботи та відродження національних традицій і звичаїв, національні засоби масової інформації та видавничу справу. Зокрема, підтримку отримали численні національно-культурні товариства, об'єднання, асоціації тощо. Якщо восени 1990 року в Україні нараховувалося 84 таких об'єднань, на початку 1995 р. їх налічувалося 260, то нині – понад 1500, 33 з яких є загальнодержавними, решта – регіональними. За Президента України Л. Д. Кучми діяла Рада

представників громадських організацій національних меншин України як консультативно-дорадчий орган, за Президента В. А. Ющенка – Рада з питань етнонаціональної політики.

Було створено низку центрів національних культур, зокрема Український культурно-інформаційний центр в Севастополі, Центр циганської культури в Києві, німецький Закарпатський обласний центр народної творчості, болгарський культурний центр у Болграді Одеської області та ін. На Український центр у Севастополі було покладено завдання з відродження та поширення української мови і культури в місті, знайомство населення з видатними майстрами української літератури та мистецтва, традиціями, історією українського народу. Складовою частиною цього Центру є перша у м. Севастополі українська бібліотека. Її фонд складає лише 3000 примірників української книги. Бібліотечний фонд збільшується переважно за рахунок української діаспори США та Канади. Культурні центри та фонди національних меншин так само фінансуються недостатньо.

В системі Міністерства культури України нині працює 128 драматичних, музично-драматичних театрів, театрів юного глядача, театрів ляльок, у тому числі 60 українських, 27 російських та 41 двомовних. Міністерством безпосередньо надаються субсидії і поточні трансферти лише чотирьом національним театрам: Національній опері України, драматичним театрам – ім. Івана Франка, ім. Лесі Українки (російськомовний) та Львівському ім. Марії Заньковецької. Більшість театрів (у тому числі україномовних) нині працює на межі виживання через припинення державної підтримки.

За роки незалежності помітно розширилася мережа культурно-освітніх закладів, збільшилася кількість періодичних видань. Серед видань, які зареєстровані мовами національних меншин (окрім російськомовних друкованих ЗМІ) угорською мовою видається – 10, польською – 5, румунською – 6, кримськотатарською – 4, німецькою – 3, болгарською – 2. Державний комітет з питань національностей і міграції є співзасновником 7 газет, що видаються мовами національних меншин. Це такі видання: вірменською мовою «Арагац», єврейською «Єврейські вісті», польською «Дзеннік Кіювські», болгарською «Роден край», румунською «Конкордія» і «Зоріле Буковіней», кримськотатарською «Голос Криму» [3], що здебільшого задовольняють культурні потреби більшості етнічних груп України.

Державна підтримка цих осередків засвідчує наміри України зберегти полікультурність як одну з гарантій міжнаціональної злагоди, поважного ставлення громадян до країни і один до одного, важливий засіб виховання культури міжнаціональних відносин, толерантного ставлення до представників інших культур.

Водночас не можна запліщувати очі на проблеми державної політики в галузі засобів масової інформації. В Україні зареєстровано 16176 друкованих ЗМІ, з них: українською мовою 3345 видань, або 20,7 %; паралельними випусками (українською та іншими мовами) – 3052, або 18,9 %. Ці дані абсолютно не відповідають реальним потребам громадян отримати інформацію рідною мовою. За даними Державного комітету статистики України, щоденний разовий тираж російськомовних газет, що виходять в Україні, становив на початок 2002 року 32,1 мільйона примірників, тоді як україномовних – 18,2 мільйона. Склалася ситуація, коли на сто українців припадає 46 примірників рідною мовою, а на сто росіян, які проживають в Україні, – 386 примірників, або у 8,4 разів більше. Подібні проблеми характерні і теле-радіопростору України.

У преамбулі Конституції України, прийнятої в 1996 р., зазначалося, що українське державотворення, яке має багатовікову історію, відбувається на основі здійснення права на самовизначення не тільки української нації, а й усього українського народу, який складають громадяни України всіх національностей. Йшлося про формування держави-нації, політичної нації співгромадян [4, с. 232]. Ст. 11 Основного Закону гарантує державне сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності української нації, корінних народів і національних меншин України. Згідно зі статтями 12 і 23 Конституції України, держава дбає про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців за етнічним походженням, які проживають за межами України і не є громадянами України, а кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості.

Згідно із ст. 24 не може бути привілеїв чи обмежень прав громадян за ознаками етнічного походження. Ст. 53 гарантує «громадянам, які належать до національних меншин», право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Законодавство зосереджувалося на

проблемі формування дієздатної більшості населення: адже без стимулювання українства, виховання поваги до української історії, культури, їхніх досягнень не матимемо сконсолідованої ефективної більшості населення. І сьогодні 56 % громадян України відносять себе до української культурної традиції [5, с. 48].

«Основи законодавства України про культуру» визначають правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, регулюють суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей і спрямовані, зокрема, на відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України. Ст. 2 Закону передбачено, що одним з основних принципів культурної політики в Україні є визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України. Відповідно до Ст. 3 Основ держава у пріоритетному порядку створює умови для розвитку культури української нації та культур національних меншин. Ст.4 Основ передбачає, що держава дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує рівні права і можливості щодо використання у сфері культури мов усіх національних меншин, які проживають на території України. Ст. 8 надає право громадянам будь-якої національності зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди; утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури і мистецтва та навчальні заклади, засновувати засоби масової інформації і видавництва.

Згідно з проектом Закону України «Про культуру», підготовленого тодішнім Міністерством культури і туризму України ще в 2006 р., у ст. 11 «Права національних меншин у сфері культури» проголошується, що держава створює умови для розвитку культур національних меншин України, сприяє залученню їх до спільного процесу створення культурних цінностей. До того ж громадяни будь-якої національності мають право зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди, утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури та спеціалізовані навчальні заклади, провадити будь-яку іншу діяльність у сфері культури, що не суперечить законодавству [6].

В Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», ухваленому 1 липня 2010 року, в Ст. 10, яка визначає заса-

ди внутрішньої політики в гуманітарній сфері, наголошується, що до основних засад внутрішньої політики в гуманітарній сфері належить «сприяння культурному розвитку громадян України, створення умов для реалізації творчого потенціалу людини та суспільства, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян України у задоволенні культурно-духовних потреб; відродження духовних цінностей Українського народу, захист та примноження його культурного надбання, збереження національної культурної спадщини, підтримка розвитку культури і мистецтва, відродження та збереження культурної самобутності регіонів» [7]. В цьому фрагменті українського законодавчого поля ми бачимо важливу тріаду збереження та розвитку національної культури: культури особи (громадянина), регіону, українського народу та України загалом. Віддавши перевагу одному з компонентів, держава звужує можливості розвитку іншого і втрачає ту важливу рівновагу у поєднанні особистого, індивідуально та колективного, суспільно-важливого. Без такої рівноваги демократичний, європейським поступ України неможливий.

Створена законодавча база етнополітичного розвитку загалом відповідала потребам України як молодій європейській державі, її демократизм відзначали фахівці-правники. Чи достатньо її для забезпечення подальшого безконфліктного розвитку країни? Більшість науковців сьогодні критично ставляться до правових засад етнополітичної сфери України, звертають увагу на недосконалість та прогалини у цій сфері. Законодавцям не вдалося узгодити стратегію етнонаціонального розвитку України з інтеграційними процесами, затвердити його Концепцію, повніше адаптувати власне законодавство до вимог Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин та інших міжнародно-правових документів. Загальмувався дискурс навколо визначень «національна меншина», «корінні народи» і внесення відповідних змін до Закону України про національні меншини та до Конституції. В «запасі» парламентарів також і Закон «Про національно-культурну автономію» [8, с. 444]. Науковці, насамперед НАН України, здійснюють постійний моніторинг етнополітичних процесів та пошук способів уникнення конфліктогенних ситуацій на міжетнічному ґрунті, удосконалення правових засад функціонування соціуму з поліетнічним складом населення.

Етнополітична наука стверджує, що модель, за якою одні етнічні групи та їхні культури стимулюються, а інші обмежуються, не може бути гармонійною та стійкою [9, с. 652]. Значна частина населення й надалі відчуває себе несправедливо обмеженою у своєму етнокультурному розвитку. Зокрема, 20,7 % українців, тобто кожному п'ятому респонденту опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в 2008 р., бракує дотичності до власної культури [10, с. 9]. Патерналізм етнонаціональної політики, штучне стимулювання як українства, так і збереження етнічності національних меншин, закладене в українському правовому полі, не підкріплене матеріальними можливостями, не могло сприяти утвердженню потужних компонентів спільності, культурна політика в Україні досі залишається фрагментарною, а діяльність культурно-освітніх установ надмірно комерціалізована.

Аналіз законодавчого поля та практичної діяльності державних та громадських інститутів, а також настроїв громадян засвідчує певну віртуальність мультикультуралізму в країні. Це дає підстави прихильникам україноцентризму прагнути моноетнізму, побудови нації-держави, зокрема, за польським сценарієм, сподіватися завоювання українською етнічною культурою таких позицій, які зумовлені історично і гарантовані їй Конституцією України: адже 95 % державної території – це ареал розселення української етнічної нації. Такі настрої викликають чимало питань з боку національних меншин, насамперед російської.

Нагадаємо, яким є сучасний етнонаціональний склад українського соціуму. За переписом населення 2001 р. в Україні проживали представники близько 130 національностей та народностей [11]. Однак, це не означає, що в Україні існує така кількість етнічних груп, тим паче народів, оскільки більшість етносів репрезентована у нас поодинокими представниками або родинами, які мають власні національні держави. Незважаючи на певні зміни, що відбулися в етнічній структурі населення України у порівнянні з останнім переписом населення СРСР: зростання чисельності українців, кримських татар, румун, азербайджанців, вірмен, грузин, зменшення чисельності росіян, євреїв, білорусів, поляків, чехів, загальне співвідношення етнічних груп та їхня конфігурація виявили тенденцію до сталості.

Кількість українців, за даними останнього перепису населення становила 37,5 млн. осіб (77,8 % всього населення), традиційних

етнічних меншин: росіян – 8,3 млн. осіб (17,3 %), білорусів – 276 тис. (0,4 %), молдаван – 259 тис. (0,5 %), кримських татар – 248 тис. (0,5 %), болгар – 205 тис. (0,4 %), угорців – 157 тис. (0,3 %), румун – 151 тис. (0,3 %), поляків – 144 тис. (0,3 %), євреїв – 104 тис. (0,2 %), вірмен – 100 тис. (0,2 %), греків – 91 тис. (0,2 %), німців – 33,3 (0,1 %). Інші народи представлені в Україні групами (окрім ромів – 47 тис., азербайджанців – 45 тис. та грузин – 34 тис.) чи поодинокими ре-спондентами.

Рідною мовою називають мову своєї етнічної групи 85 % жителів країни, серед селян – 96 %, мешканців міст – 80 %. Як бачимо, саме населення міст швидше асимілюється і як рідну визнає мову інших етносів. Процеси акультурації, властиві радянському періоду історії, призвели до значної русифікації та українізації етнічних меншин. Частка інших етнічних мов, що вказуються як рідна для них, становила 2,9 % за питомої ваги представників інших національностей (без українців та росіян) – 4,9 %. Актуальним залишається питання відновлення функції української мови як рідної для значної частини українців: адже серед українців досить значна частина – 14,8 % визнали рідною російську мову.

Етнокультурна близькість українців до решти населення країни сприяє становленню української мови як державної. На кінець 2001 р. 87,8 % всього населення України вільно володіли українською мовою, і цей процес має стабільну тенденцію до зростання. Якщо розглядати сукупність громадян України як українську політичну націю, то її ядром виступають етнічні українці, а найширшу її етнічну базує складає найбільша група європейських народів – слов'ян, об'єднаних подібними тенденціями походженням і мовною близькістю в системі індоєвропейських мов. Серед цієї більшості населення України домінують східні слов'яни (етнічні українці, росіяни та білоруси), представлені також західні слов'яни (поляки, чехи, словаки) і південні слов'яни (болгари, серби, хорвати). Загалом слов'яни складають понад 96 % населення держави. На такі дані опираються ідеологи та прихильники концепту слов'янського чи руського світу, залишаючи поза ідеєю слов'янської єдності відомий цивілізаційний розкол.

Суперечлива спадщина українського етносу, розділеного в певні історичні відтинки між різними країнами, зокрема Російською та Австро-Угорською імперіями, знаходить вияв у різних цивілізаційних вимірах, етнокультурних традиціях, звичаях,

рівнях толерантності та культури спілкування з іншими етнічними групами. Збирання українців у межах однієї країни, яке в основному завершилося за часів радянської влади, залишило сліди цивілізаційних відмінностей регіонів, зберегло певну недовіру частини західних українців до східних і, навпаки. Як відомо, за умов відсутності національної державності імперські та тоталітарні режими прагнули розколоти українців як етнонаціональну цілісність за територіальними, конфесійними, мовними, етнографічними ознаками, нерідко вдавалися до переслідування одних українців руками інших або розпалювання громадянських воєн, підігрівали українофобію, використовували для цього представників інших етносів. Прикладами штучного поділу українців на східняків і західняків, їхнє протиставлення, накидання тавра «націоналістів», «мазепинців», «петлюрівців», «бандерівців», «донецьких», «антиукраїнців» сповнена й історія України пострадянських часів. Негативний досвід минулого, спроби його консервування знаходять відтворення в намаганнях учергове переписати історію, створити «спільну» історію, очистити підручники від критики негативних нашарувань імперської та радянської доби.

На часі вироблення нової за підходами та якістю політики щодо українства, творення модерної української культури європейського зразка, гармонізації міжетнічних культурних впливів. У цьому зв'язку завданням політики мультикультуралізму є поєднання інтересів розвитку української культури з іноетнічними культурами, зокрема, російською, представники якої часто-густо не вважають себе національною меншиною. Політичні сили, які репрезентують російський рух (ЗУБР, Русский блок, Прогресивна соціалістична партія, Комуністична партія, окремі представники Партії регіонів та ін.) надали процесу етнічної мобілізації росіян в Україні політичного та антиукраїнського забарвлення, експлуатуючи гасла щодо другої державної мови, спільної й єдиної історичної пам'яті, загрози примусової українізації, більш тісної співпраці України у рамках СНД та ЄврАзЕС. Хоча питання мови на етапі формування конфлікту було політично нейтральним, у процесі передвиборних кампаній воно штучно підігрівалося як засіб боротьби за електорат і слугувало чинником збурення частини населення в регіонах. Його політизація призвела до поглиблення протиріч, загострення ситуації на міжрегіональному рівні, стала однією з причин наростання відцентрових і сепаратистських рухів.

Однією із загроз цілісності української культури виступають спроби виокремити і політизувати деякі культурно-етнографічні та діалектні групи українства в окремі громади з претензією на місцеву етнографічну самобутність, а відтак на статус етнічної окремішності. Це стосується, насамперед, русинів Закарпаття, лемків, переселених з Підляшшя, створення нових позаетнічних об'єднань – новоросів Півдня України чи кримського народу і т. п. Зокрема, до маніпуляцій навколо визнання права русинів на національно-територіальну автономію долучаються історико-культурні та політичні чинники, його провідники паразитують на природних прагненнях частини закарпатців зберегти місцеві культурно-обрядові традиції та звичаї. Поєднання етнокультурного конфлікту з етнополітичним, штучне насадження русинської ідентичності населенню та підштовхування до визнання себе русинами всупереч українству потребує пильної уваги з боку органів центральної та місцевої влади, активізації українознавчої складової наукового пошуку.

Ситуація на Закарпатті ускладнюється ще й тим, що тут існують кордони чотирьох європейських країн, численні діаспори яких мешкають у краї, насамперед, угорська та румунська. Забезпеченість їхніх культурно-освітніх потреб, врахування поліетнічної складової в соціально-економічній політиці гарантуватиме уникнення етнокультурного, а відтак і політичного конфлікту в регіоні. До того ж, у сусідніх країнах є сили, які підтримують русинський політичний рух, а Хорватія, наприклад, визнала русинську мову регіональною, підвівши її під захист Хартії регіональних або міноритарних мов [12, с. 100].

Не менш складні завдання перед етнополітичним менеджментом пов'язані з регіональною, але й водночас важливою загальнодержавною проблемою відновлення прав і відродження культури кримськотатарського народу. Кримські татари – мало не єдиний народ в Україні, права якого було тотально знехтувані, і який зіткнувся з усією сукупністю труднощів, що виникли в ході повернення на батьківщину: правових, територіальних, соціальних, психологічних, духовних, мовно-культурних, звичаєвих та ін. Водночас відзначимо, що кримськотатарському народу властива етнічна солідарність, його поступ спрямовує етнічна еліта, домагаючись відновлення групових прав, включаючи й право на розвиток національної культури, збереження духовних святинь,

відбудову культурних пам'яток, а це далеко не завжди адекватно сприймається іншими етнічними громадами регіону, в першу чергу росіянами. Лідери кримських татар домагаються законодавчого оформлення особливого правового статусу свого народу. Фахівці-правники з-поміж політичних активістів кримськотатарського національного руху підготували проекти «Концепції державної політики України щодо корінних народів» та Закону «Про статус кримськотатарського народу».

Стосовно кримських татар та деяких інших національно самобутніх груп населення, щодо яких радянським режимом було вчинено злочини депортації і порушення прав, то їхня рівноправність з іншими громадянами України має забезпечуватися на засадах відновлення прав депортованих, які повертаються в місця свого проживання на території України і набувають громадянства України. Такий підхід закладено в схваленому свого часу парламентом, але заветованого Президентом України Л. Кучмою Закону «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою».

Для етнокультурної ситуації в автономії властиво й те, що значна частина етнічних груп регіону не володіє рідною мовою, надаючи перевагу в спілкуванні російській. Це характерно для багатьох вірмен, німців, євреїв, караїмів, кримчаків, а також для окремих кримських татар і навіть українців. Всупереч тому, що Конституція АРК на законодавчому рівні гарантувала збереження розмаїття культур, які історично склалися на півострові, зобов'язала органи влади створити умови для їхнього рівноправного розвитку та взаємозбагачення, російська мова продовжує домінувати в усьому спектрі соціальних функцій, водночас українська та кримськотатарська мови вживаються дома, в сім'ях, у закладах освіти та на офіційних заходах. Зростання чисельності шкіл з українською та кримськотатарською мовами викладання, засобів масової інформації, національно-культурних товариств – все це лише перші паростки оптимізації етнокультурного життя півострова. Гарантії вільного розвитку національних мов покликане закріпити нове мовне законодавство, про яке депутати згадують лише напередодні виборів і забувають під час каденції. Реформування сфери освіти і культури з урахуванням змін в етнічному складі населення півострова, інтеграція депортованих народів, етнокультурне пробудження українців наштовхується на нерозуміння, а інколи й на прямий спротив місцевих органів влади. Для модерації

міжетнічної напруженості на півострові нерідко використовується проблема перебування тут російського Чорноморського флоту, а також міжконфесійні відносини. Спостерігаються симптоми радикалізації релігійно-політичних процесів на Кримському півострові, періодичне загострення мусульmano-православних відносин та взаємин між різними групами ісламістів.

Інша група завдань політики мультикультуралізму теж має здебільшого регіональний характер і пов'язана з культурними запитамі меншин, які мешкають більш-менш компактно в Україні: угорців і румунів Закарпаття та Буковини, поляків Волині, Поділля та Галичини, болгар та гагаузів Одещини, греків Приазов'я тощо. Слід врахувати, що саме АРК та порівняно невеликі прикордонні ареали мають поліетнічний склад населення і відповідну полікультурність. Наявні тут протиріччя навіть за мирного перебігу етнокультурних процесів у цих регіонах, якщо протиріччя не знімати, не залагоджувати, можуть переростати у конфлікти. Можливо ці регіони стануть творчим полігоном реалізації політики мультикультуралізму. Забезпеченість культурно-освітніх потреб місцевих етнічних груп, врахування поліетнічної складової в соціально-економічній політиці гарантуватиме уникнення етнокультурного, а відтак і політичного конфлікту в регіоні.

У руслі цієї політики українська влада наскільки можливо сприяла і сприяє діяльності національно-культурних товариств національних меншин, духовному пробудженню етнічних груп, відродженню національних традицій, збереженню етнічної ідентичності, активізації зв'язків з історичними батьківщинами, продовжує удосконалювати відповідну правову базу захисту національних меншин. Тепер їхня життєдіяльність значною мірою залежить від наполегливості та ініціативності самих громад, від діяльності їх культурно-освітніх та мистецьких закладів, розвитку книговидавничої справи, поширення засобів масової інформації рідною мовою тощо. Водночас держава зреалізувала низку практичних заходів для матеріально-технічного та кадрового забезпечення культурного життя національних меншин. З іншого боку, частина випускників національних шкіл стикаються з об'єктивними труднощами як у подальшому навчанні, так і у виробничій сфері. Іншими словами, розвиток національної освіти не повинен вести до самоізоляції, етнічної і культурної замкненості, а має пов'язуватися із загальними інтеграційними процесами. Кращим засобом мультикультурного

розвитку, толерантного виховання молоді є запровадження спеціальних предметів з історії та культури представників українських меншин до програм загальноосвітніх шкіл та вишів.

З метою створення належних умов для забезпечення ефективності процесу вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин Міністерство освіти і науки України затвердило галузеву Програму поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Серед очікуваних результатів виконання програми: підвищення рівня грамотності та мовної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин; реалізація статті 10 Конституції України щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя; поліпшення вивчення та викладання української мови і літератури в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин тощо.

У 1990–1991 навчальному році кількість загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання становила 15315 шкіл, або 73,6 % від усіх діючих в Україні, де навчалося 47,9 % загальної кількості учнів. У 2002–2003 навчальному році в Україні функціонувало 16937 навчальних закладів з українською мовою навчання, що складає 80,3 %, де навчається 73,5 % учнів. Загалом кількість загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання за дванадцять років збільшилась на 1622 одиниці, кількість учнів, які навчаються українською мовою, збільшилась на 1451,3 тис. чоловік порівняно з 1990–1991 навчальним роком. Отже, в Україні намітилась позитивна тенденція зростання мережі загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання. Проте загальноосвітні заклади переведені на українську мову навчання без урахування чисельності українців, які проживають у різних регіонах України. Так, у 2002–2003 навчальному році у Донецькій області з 1193 загальноосвітніх закладів лише у 220 навчання велося українською мовою, що складає 18,4 % від загальної кількості шкіл у регіоні, тоді як, за даними Всеукраїнського перепису населення, в області проживає 56,9 % українців. У Луганській області із 794 загальноосвітніх закладів у 214 навчання велося українською мовою, що складає 27 % від загальної кількості шкіл у регіоні, тоді як в області проживає 58 % українців.

В Автономній Республіці Крим із 575 загальноосвітніх закладів лише у чотирьох навчання велося українською мовою, що складало 0,7 % від загальної кількості шкіл у регіоні, тоді як в Криму проживає 24,3 % українців. У Севастополі із 67 загальноосвітніх закладів лише в одному навчання велося українською мовою, а там проживає 22,4 % українців від загальної кількості населення.

Таким чином, зробив висновок голова Рахункової палати В. К. Симоненко, при формуванні оптимальної мережі загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання держадміністраціями Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь не виконано Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року та Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови, якими передбачено привести мережу загальноосвітніх закладів у відповідність з національним складом населення у регіонах [13]. Навчання у ПТУ, як правило, українською мовою в цих регіонах також не велося. Викладання фундаментальних і спеціальних дисциплін у національних університетах східного та південного регіонів, а також в Автономній Республіці Крим здійснюється недержавною мовою.

Не покращилась ситуація і за президентства В. Ющенка, а нині гостро стоїть питання скорочення кількості загальноосвітніх закладів. У всіх областях України у 1305 загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською мовою та 1860 двомовних російською мовою в 1–4 класах навчається 269647 учнів, російську мову як предмет вивчають 391000 учнів, в 5–11 класах російською мовою навчається 688221 учень, російську мову як предмет вивчають 1050390 учнів, факультативно – 192768 учнів.

Згідно зі ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» забезпечення можливості навчання в школах державною та рідною мовою належить до повноважень органів місцевого самоврядування. Політичне протистояння центральної влади і місцевої в Донбасі та АРК вилилося в проголошення російської мови мовою регіональною, офіційною для роботи органів влади в регіонах і, відповідно, призупинило поширення державної в системі загальноосвітніх закладів.

Мережа загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин прив'язана до місць компактного проживання їхніх представників. Для болгар це Болградський та

інші райони Одеської області, гагаузьку мову як предмет вивчають в Болградському, Кілійському та Ренійському районах Одещини, грецьку мову як предмет вивчають в Херсонській області, Автономній Республіці Крим та в Донецькій області, де є недільні школи для вивчення новогрецької мови, спеціалістів для викладання новогрецької мови готує Маріупольський державний гуманітарний університет. Іврит як предмет вивчають у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Одеській, Чернівецькій, Луганській і м. Києві, у Дніпропетровській області функціонує 1 єврейський вищий навчальний заклад I рівня акредитації: жіноче педагогічне училище «Бет-Хана», в Запорізькій – 2 єврейські школи: школа-гімназія «Алеф» та спеціалізована школа «Хаббад Любавич» з поглибленим вивченням івриту. Кримськотатарською мовою навчаються і вивчають її як предмет в Автономній Республіці Крим, Запорізькій та Херсонській області. У Кримському державному інженерно-педагогічному університеті, Таврійському національному університеті ім. Вернадського кримськотатарська мова вивчається як дисципліна. Молдавською мовою навчаються в Одеській області, в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова, Ізмаїльському державному гуманітарному університеті та Білгород-Дністровському педагогічному училищі Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського здійснюється підготовка кадрів для національних шкіл з молдовською мовою. Польською мовою навчаються у закладах Львівської, Хмельницької, Івано-Франківської, Волинської та Житомирської областей. У Чернівецькій, Закарпатській областях діти навчаються румунською мовою, словацькою та угорською мовами в Закарпатській області. Діяльність органів місцевої та судової влади в місцях компактного проживання також здійснюється рідними мовами.

Ще одне болюче питання пов'язане із міграційною політикою. Йдеться про позиціонування новоутворених, неінтегрованих етнічних груп (меншин), вихідців з країн Азії та Африки, які за проектом Концепції державної етнонаціональної політики, підготовленого під егідою Українського незалежного центру політичних досліджень [14, с. 461–463], залишаються поза законодавством, яке поширюється на національні меншини. Дотримуючись ідей мультикультуралізму, важко погодитись із таким трактуванням етнополітичного майбутнього України. Підтримка культур

нововиниклих меншин має бути їм гарантована як громадянам України на загальних підставах рівності перед законом.

Означені проблеми етнополітичного менеджменту мають здебільшого історичне походження, вони були значною мірою закладені ще в імперські та радянські часи, соціально-економічною, демографічною та міграційною політикою тоталітарних режимів, що призвело до деформації етнічної мапи країни, певного роздвоєння культурного простору. Емпіричний матеріал дає підстави говорити про співіснування в сучасній Україні двох культурних макрорегіонів: а) з домінуванням українського культурного чинника (Центр та Захід); б) з консервацією російського (радянського) культурного середовища (Північний Схід, тобто Слобожанщина, Донбас, Південь України та АР Крим). Такий розподіл підтверджується соціологією, численними виборчими кампаніями, їхнім перебігом та результатами. Радянська культурна політика «узаконювала» нерівність культур: адже СРСР реалізовував модель внутрішнього колоніалізму, українська культура за показової підтримки з боку влади розвивалася лише у ключі ідеологічного монізму, соціалістичного реалізму та сприяння утвердженню нової інтернаціональної культури, яка на практиці ставала культурою російською. Для Сходу та Півдня України, де вплив російської культури набув домінування внаслідок цілеспрямованого переселення, міграції, міжнаціональних шлюбів, акультурації, характер російської культури є маргінальним стосовно до культурного центру – російської культури у Російській Федерації. Етнокультурна політика УРСР не сприяла етнокультурному розвитку представників національних меншин в Україні, оскільки не було змоги вивчати рідну мову, отримувати нею інформацію, чим закладалася конфліктна складова в коло соціально-економічних проблем радянської політичної системи. Регіоналізація України відбувалася за пріоритетом геополітичних та економіко-технологічних показників, а етнічному складу населення, культурним традиціям, конфесійній приналежності відводилась другорядна роль. Сучасні політичні спекуляції на культурній основі консервують стару регіоналізацію країни, поглиблюють її стосовно певної регіональної етнокультурної ментальності, об'єднання на захист української чи російської мови, євроатлантичного чи євразійського політичного вибору, національно-демократичної, консервативної, соціалістичної чи ліберальної ідеології.

Суперечності етнокультурного характеру підсилюються періодичними економічними та політичними кризами, що, поряд з

іншими факторами (етнічною структурою населення, історичними традиціями, конфесійною приналежністю тощо), відбиваються на процесах утвердження громадянської ідентичності, формуванні українського національно-державницького патріотизму, спільного культурно-символічного простору, толерантності та міжнаціональної злагоди в українському суспільстві.

Загрозою розвитку української культури є також відсутність чіткої державної системи дослідження та збереження традиційної народної культури і недостатня підтримка фестивалів, дослідницьких проектів у цій сфері на регіональному рівні. Як беззаперечний позитив відзначимо проведення Всеукраїнського огляду-конкурсу «Таланти твої, Україно», фестивалю народної творчості «Всі ми діти твої, Україно», численних регіональних конкурсів, фестивалів національних культур. Водночас Огляди народної творчості виявили негативну тенденцію сучасного розвитку аматорства: відхід, а в окремих регіонах часткова втрата українських народних традицій, основ народної української культури. Державна політика щодо збереження основ національної культури – рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, музеїв, заповідників, бібліотечних і архівних фондів не має достатньої фінансування та правового забезпечення, що призводить до скорочення мережі закладів, їхнього перепрофілювання. В деяких регіонах відзначена часткова втрата основ народної української культури, народних традицій, відбувається скорочення і закриття бібліотек, кінотеатрів сільських будинків культури і клубів, а така важлива галузь культури, як українське кіновиробництво, фактично зникла. Водночас етнічна мобілізація сприяла поширенню інтересу до історії, традиційної та сучасної культури українського народу. Виникло ряд нових закладів, зокрема у м. Мелітополі створено музей культури національних меншин, в Києві – Мамаєва слобода, створено десятки інших культурних закладів.

Цілком очевидно, що гармонізації міжнаціональних відносин, становленню мультикультуралізму як методу етнонаціональної політики шкодять ідеологічні стереотипи, догматичний характер деяких штампів, зокрема, визначення України як поліетнічної і полікультурної країни, багато в чому заполітизований і штучний поділ українського соціуму на російськомовних і україномовних громадян. На думку багатьох фахівців, поняття «російськомовне населення» використовується деякими політиками для конструю-

вання формальної ідентичності, а відтак використання її для підігрівання російського націоналізму в Україні. Те, що 14,8 % етнічних українців, 29,6 % громадян України назвали російську мову рідною, що 14,8 % населення держави не вважає рідною мову своєї національності, аж ніяк не заперечує цілісність держави, але засвідчує потужну мовно-інформаційну експансію Росії в інформаційно-культурний і освітній простір України, є результатом тривалої політики акультурації. Небезпека цих явищ полягає у розмиванні мовно-культурної єдності українців, у консервації психології малоросійства, насажденні культурної меншовартості, що може призвести до деформації української ідентичності, поглиблення кризи української етнічності. Ось чому, утверджуючи міжетнічний мир, порозуміння і злагоду, не слід закривати очі на деструктивні процеси і негативні тенденції, які, в разі виходу з-під контролю держави, можуть загрожувати культурно-ментальними розколами, трансформацією України у другу російську державу або й її розпадом.

В контексті нашого дослідження ми проаналізувати можливість забезпечення українською мовою різних сфер спілкування у всіх регіонах держави і дійшли висновку, що утвердження української мови у побуті (особливо міському), бізнесі, сфері обслуговування, рекламі, транспорті, функціонуванні громадських організацій недостатнє, тобто ще не повною мірою охоплює всі сфери суспільної діяльності і звужує функціонування української мови як державної.

Роки незалежності підтвердили, що Україна в жодному разі не є штучним уламком колишніх великих держав, який постійно вимагав би творення різних політико-ідеологічних проектів для підтримки своєї цілісності, а перебуває за своїми історико-етнополітичними засадами в одному ряду з іншими західно-, центральнo- і східноєвропейськими національними державами, ядром яких є ареали розселення державотворчої нації. Україна, де майже 80 % населення становлять етнічні українці, має всі необхідні об'єктивні демографічні, етногеографічні та політичні підстави бути національно цілісною українською державою, яка формує модерну українську культуру. Оптимізму додає тенденція до українізації міського населення, творення української міської культури як складових модернізації української етнічної нації.

Домінуючою передумовою і головним гарантом міжнаціональної злагоди та суспільної єдності України є, передусім, цілісність,

ментальність і толерантність самої української етнічної нації, яка підтвердила свій державоформуючий характер і здатність вибудувати рівноправні відносини з усіма етнонаціональними групами, які мешкають на території держави. В українців є досвід спільного, тривалого, переважно безконфліктного, проживання на одній території з представниками інших етносів, нам властивий порівняно високий рівень компліментарності. Українська етнонація є системотворчим елементом українського суспільства, вона виконує функції демографічної та етнічної основи цього суспільства, пріоритетного генератора державотворення та основного носія державної мови [15, с. 8–10].

Водночас наголосимо, що модерна українська культура – це цілісність культурно-духовних надбань не тільки етнічних українців, але й представників етнічних меншин. Захист спільного етнокультурного багатства, підвищення ролі духовно-культурної сфери у суспільстві є наріжними напрямками реформування культурної галузі. Культурна галузь нагально потребує змін до нормативно-правової бази, до основних регуляторів з метою подальшого вдосконалення законодавства про культурний розвиток етнічних груп в Україні. На часі законодавче ухвалення Стратегії (Концепції) етнонаціональної політики України, яка роками обговорюється в науково-експертному середовищі і має визначити правові та політичні основи національно-державницького розвитку країни. Зasadничою складовою Концепції повинна стати україноцентрична спрямованість, формування спільних символів, які створюють основу для комунікації між етнічним, регіональними та культурними спільнотами. Трансформація суспільства в демократичному напрямі шляхом політико-економічних реформ не може відбуватися поза структурним реформуванням культурної сфери, без створення єдиної національної системи збереження духовних здобутків українців, їхніх традиційних цінностей з одночасною модернізацією культурного життя в контексті побудови громадянського суспільства.

Отже, у національній політиці Української держави, в реалізації світоглядно-виховної функції етнополітології важливе місце посідає мультикультуралізм як різновид політики етнокультурного діалогу у вирішенні регіональних проблем, спосіб аналізу і дослідження сучасних етнонаціональних процесів, засіб формування толерантного ставлення громадян один до одного, незалежно від етнічної, расової чи релігійної належності, сприяння становленню

міжнаціональної злагоди в українському суспільстві. Вважаємо, що в етнокультурній перспективі суспільного розвитку Української держави сформується гармонійне поєднання домінування українських цінностей в поліетнічній культурі української політичної нації як чинника міжнаціональної злагоди та проявів традиційної культури національних меншин. Формування нової ідентичності української нації неможливе без формування спільного культурного надбання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

1. Куропятник А. И. Мультикультурализм: проблемы социальной стабильности полиэтнических обществ. – СПб., 2000.
2. Фидель А. Стоит ли повторять чужие ошибки? // 2000. – 2010. – № 47(535) – 26.11. – 2.12.
3. Перша періодична доповідь України про виконання європейської хартії регіональних мов або мов меншин // Електронний ресурс. Режим доступу http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_ukr.pdf
4. Антонюк О. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні // Міжнаціональні відносини і національні меншини. – К., 2004.
5. Таланчук П. Співвідношення інтернаціонального і національного в деяких сферах розвитку народів світу. – К., 2010.
6. Закон України «Про культуру». Проект (станом на лютий 2006 р., з урахуванням пропозицій управлінь та відділів МКТ) // Електронний ресурс. Режим доступу <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/88179;jsessionid=F8194DF83A05550096A35323E1904BD0>
7. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 40, ст. 527.
8. Нагорна Л. О. Право і мораль у сфері вітчизняної етнополітики: виклики, ризики, наукові орієнтири // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні. – К., 2009.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.
10. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за ред. В. М. Гейця. – К., 2009.
11. Тут і далі дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року подаються за: Національний склад населення України та його мовні ознаки. – К., 2003.
12. Євтух В. Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. – К., 2001.

13. Про результати аналізу стану виконання Комплексних заходів із всебічного розвитку української мови, планування та використання коштів Державного бюджету України на їхнє впровадження // Електронний ресурс. Режим доступу <http://www.kultura.pl.ua/index.php?rozd=nzukt&nom=335>
14. Майборода О. М. Проблема політико-правового статусу нововиниклих етнічних груп в Україні // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні. – К., 2009.
15. Євтух В. Б., Трощинський В. П. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку // Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К., 2004.

Калакура О. Я. Особенности современного этнокультурного развития Украины.

Анализируется этнополитический контекст развития культуры в Украине, его региональная составляющая и перспективы формирования общего культурно-символического пространства. Освещается законодательное обеспечение сохранения индивидуальной и коллективной этнокультурной идентичности, деятельность системы образования, общественных организаций в этой сфере. Выделен конфликтный потенциал культурной жизни, обоснованы дальнейшие задачи политики мультикультурализма.

Ключевые слова. поликультурность, этнополитика, этнонациональный состав населения, национальные меньшинства, национально-культурные общества, украинская политическая нация.

Kalakura O. Features of the modern ethnocultural development of Ukraine.

The author of this article is analyses the context of ethno-political culture in Ukraine, its regional component and the prospects for creating a common cultural and symbolic space. It highlights the conservation of legislative support of individual and collective ethnic and cultural identity, the education system, civil society organizations in this field. Highlighted the potential for conflict of cultural life, substantiated further the policy objectives of multiculturalism.

Key words: multiculturalism, ethnic policies, ethnonational composition of the population, ethnic minorities, ethno-cultural society, the Ukrainian political nation.